

Problematika nucené migrace z antropologické perspektivy: Vnitřní vysídlení v Ázerbájdžánu

Helena Masníková

*Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze,
gata@volny.cz*

Anthropological point of view on the forced migration phenomenon: Internally displaced persons in Azerbaijan

Abstract—Forced migration is not a phenomenon of the modern times but due to the statistical data we could imagine giant extent of such movements. There are 43,3 millions forced migrants all over the world according to the 2009 UNHCR annual report. The amount of people like that and their difficult living conditions is matter why not only humanitarian workers should concern this topic but also anthropologists. As social scientists with specific theoretical and methodological background we could bring different insight contributing to multidisciplinary discussion. Our research could shed light on social processes within the forced migration and conduce to more sensitive and effective projects. The aim of this paper is demonstrate what kind of antropological field par excellence the topic of forced migration is. It will be illustrated on an example of internally displaced persons (IDP) in Azerbaijan. I did my research there within a community of IDP in a village called Hajikend, where 550 displaced families have found their shelter after being displaced by Nagorno-Karabakh conflict in 1992–1994. Sojourn in this locality inspired me in creating concepts for further research. Two of them I will introduce in this paper: Functional-environmental changes in Hajikend and Constructing of ethnicity among internally displaced children.

Key Words—anthropology, forced migration, internally displaced persons, Azerbaijan

ÚVOD

NUCENÁ migrace není fenoménem pouze moderní doby, ale teprve v současnosti díky přesnějším statistikám získáváme obraz o tom, jak obřích je rozměrů. Podle statistiky UNHCR bylo na konci roku 2009 na světě okolo 43,3 milionu osob, které nedobrovolně opustily svůj domov (UNHCR 2010). Tak obrovské množství lidí a jejich nelehký životní úděl si zaslouží pozornost nejenom ze strany humanitárních pracovníků, ale i nás antropologů, kteří můžeme přinést do této problematiky jiný úhel pohledu. Naše práce může přispět nejen k lepšímu pochopení procesů probíhajících během vysídlení a následného usazení se v nedomácím prostředí, ale zároveň i k vytváření citlivějších a efektivnějších projektů.

Tento článek si klade za cíl ukázat na konkrétním příkladu vnitřně vysídlených osob¹ v Ázerbájdžánu, jaké antropologické pole par excellence oblast nucené migrace nabízí. Na území této postsovětské republiky probíhal v letech 1992–1994 ozbrojený konflikt o Náhorní Karabach. Boje si vyžádaly přes 20 000 mrtvých a 13,6 % ázerbájdžánského území je i po 16 letech od podepsání dohody o příměří stále pod okupací. Konflikt za sebou zanechal i smutnou bilanci milionu osob bez domova, přičemž 778 000 z nich bylo vnitřně vysídleno, a staly se tak uprchlíky v rámci vlastního státu. Tyto osoby prošly nejenom válečným konfliktem, ale jejich trauma se znásobilo ztrátou domova, majetku, zpřetrháním sociálních i pracovních vazeb, a v neposlední řadě i životem v dočasných uprchlických táborech.

Základní zdroj prezentovaných dat pochází z mého pobytu ve vesnici Hadžikend, která poskytla azyl okolo 550 vysídleným rodinám. Na základě tohoto terénního výzkumu, který proběhl v letech 2007–2008 vzniklo kromě diplomové práce² i několik výzkumných konceptů, které by si podle mého názoru v budoucnu zasloužily další rozpracování. Dva z nich v tomto článku představím, a poukážu tak na praktickém případě, jakými tématy se může antropologie v rámci nucené migrace zabývat.

NUCENÁ MIGRACE A ANTROPOLOGIE

Problematika migrace se dostala do popředí zájmu antropologů až v 50. letech 20. století (více viz SCZALÓ, 2007). V tu dobu byla pozornost věnována zejména migraci pracovní a primárně se zaměřovala na mužské migranty v cílových destinacích. Posun nastává teprve během 70.–80. let, kdy se antropologové začínají zaměřovat i na migraci nucenou, a zároveň zde dochází pod vlivem druhé vlny feminismu i k genderově senzitivnějším výzkumům. (Sorensen 2003, Indra 1999) Od té doby zájem o tuto problematiku roste a rozrůžňuje se i zkoumaná témata. V současnosti už na univerzitách fungují studijní programy přímo zaměřené na nucenou migraci, např. Refugees studies Programme na univerzitě v Oxfordu, a zároveň byla

¹Pro zjednodušení textu bude v případě označení vnitřně vysídlené osoby používána anglická zkratka IDP (internally displaced persons).

²Tento článek z mé diplomové práce (MASNÍKOVÁ, H. 2009) částečně čerpá, a proto jsou určité pasáže, především v části týkající se Hadžikendu, podobné či totožné.

vytvořena profesní organizace International Association for the Study of Forced Migration sdružující akademiky a lidi zabývající se tímto fenoménem v praktické rovině.

Samotný pojem – nucená migrace – je nesmírně široký. Zařazuje tyto základní kategorie a) migraci v důsledku ozbrojených konfliktů, která zahrnuje uprchlíky (např. příliv jugoslávských uprchlíků do západní a střední Evropy v 90. letech) a vnitřně vysídlené osoby (např. Ázerbájdžán, Kolumbie); b) migraci v důsledku přírodních katastrof (např. pákistánské povodně 2010 či tsunami 2004); c) migraci v důsledku lidmi způsobených katastrof (např. černobylská katastrofa 1986); d) migraci v důsledku developerských aktivit (např. přehrada Tři soutěsky v Číně – 4 miliony osob); e) určité typy ekonomické migrace.³ Největší mediální i sociálně-vědní pozornost je věnována nucené migraci související s ozbrojenými konflikty, ačkoliv má na svědomí nesrovnatelně méně migrantů než přírodní katastrofy či developerské aktivity, které ročně vysídlí více než 10 milionů osob (Internal displacement : Global Overview 2008).

Kromě specializace na určitý typ migrace se lze zaměřit i na nepřehledné množství témat jdoucích v čase. Nucenou migraci je možné rozdělit do 3 základních fází, a těmi jsou 1) nedobrovolné opuštění místa pobytu; 2) život mimo něj; 3) návrat. Bez prvních dvou fází by se o nucenou migraci nedalo hovořit, a ta třetí je preferovaným cílem humanitárních organizací, a ve většině případů i samotných migrantů.

Přes načrtnutí určitých kategorií, stanovení posloupnosti a vědomí, že existují určité podobnosti v průběhu i důsledcích nucené migrace, je možné každý proces nedobrovolného opuštění domova označit za zcela specifický. Je tedy obtížné provádět rozsáhlé generalizace a utvářet návody sloužící pro jednání, které by bylo možno aplikovat v každé situaci. Odlišná kulturní prostředí, čas, globální politika a další proměnné vytvářejí neopakovatelný průběh migrace, což se odráží v jejím dopadu na postiženou populaci (který taktéž není pro celou komunitu stejný). Pohled zevnitř, který se pojí s antropologií, by mohl přispět nejenom k lepšímu pochopení fenoménu nucené migrace skrze odlišné uchopení této tematiky, ale zároveň by mohl vést k vytváření citlivějších a efektivnějších projektů. Požadavek na aktivní zapojení do řešení problematiky je možná idealistickým a dalo by se o něm dozajista polemizovat, což se také v akademických kruzích odehrává (Harell-Bond v Indra 1999), ale sama za sebe se domnívám, že by tento aspekt v pracích antropologů zabývajících se nucenou migrací chybět neměl.

ÁZERBÁJDŽÁN A NUCENÁ MIGRACE

Nucená migrace je fenomén, který je v současnosti spojovaný především se zeměmi třetího světa a postsovětskými

³Tato kategorie je sporná a existují odlišné názory na to, zda ji do nucené migrace zařadit, či nikoliv. Do této oblasti by mohly spadat např. ženy, které restrikce v zemi původu nutí hledat zdroj obživy za hranicemi, či osoby, které byly ze země původu ne/dobrovolně odvezeny za účelem získání zisku zprostředkovateli kontraktu (např. v oblasti prostituce).

republikami. Jihokavkazský Ázerbájdžán, ve kterém jsem prováděla svůj terénní výzkum, není v tomto ohledu výjimkou. Během své moderní historie se stal jak producentem, tak i příjemcem uprchlíků, a zároveň 7 % jeho populace tvoří vnitřně vysídlené osoby.⁴ Jak již bylo naznačeno v úvodu, Ázerbájdžánská republika má zkušenost především s oběma typy nucené migrace způsobené ozbrojeným konfliktem.⁵ Na vině je stále neukončený spor o Náhorní Karabach mezi Ázerbájdžánem a Arménií, jehož počátky spadají již do konce 19. století (více o konfliktu viz WAAL DE, 2003 či CORNELL 1999). Etnické emoce, které byly sovětskou politikou potlačovány, se znovu rozhořely v uvolněné politice Gorbačova. Důsledkem byly na konci 80. let etnické nepokoje a represe, které vedly k masivní mezistátní výměně obyvatel. V letech 1988–1989 bylo nuceno uprchnout na 353 000 Arménů z Ázerbájdžánu a okolo 207 500 Ázerbájdžánců muselo opustit Arménii (WAAL DE, 2003). Uprchlým Ázerbájdžáncům bylo posléze nabídnuto státní občanství, což jim umožnilo snadnější zařazení do většinové společnosti.

Státy se tímto způsobem „očistily“ od etnicky nežádaného obyvatelstva a po rozpadu SSSR vytvořily nezávislé republiky plně vnitřních rozporů, ale s jasným cílem – vyřešit spor o Náhorní Karabach ve svůj prospěch. Rok 1992 se považuje za počátek ozbrojeného konfliktu, který po dvou letech skončil podepsáním příměří a jednostranným vyhlášením Republiky Náhorní Karabach čili de facto prohrou Ázerbájdžánu. Po nesčetných mírových jednáních zůstává i nadále 13,6 % ázerbájdžánského území⁶ pod okupací ze strany karabašských Arménů a 572 000 osob se nemůže navrátit do svých domovů.⁷

Vnitřní vysídlení, na které jsem se primárně ve svém výzkumu zaměřila, je specifické, a to v několika bodech 1) procentuální zastoupení IDP (7 %) v rámci celkové populace je enormní; 2) doba strávená ve vysídlení je již 18 let; 3) vysídlená populace není etnicky odlišná od zbytku populace a ani v jiných ohledech není státním nepřítelem; 4) nerostné bohatství Ázerbájdžánu dovoluje vládě vynakládat nemalé částky na humanitární a rozvojovou pomoc. Poslední dva body jsou velmi důležité, jelikož zaručují vnitřně vysídleným bezpečí a podporu shora v jejich snaze žít důstojný život. Jak již bylo řečeno výše, není možné generalizovat a vytvářet z ohromného množství různorodých lidí a osudů jednodušší masu. IDP v Ázerbájdžánu jsou si v některých ohledech podobní např. sdílením vládou stanovených výhod vázaných na status IDP, a zároveň se od sebe liší, a to především v závislosti na lokalitě původu, vzdělání, přístupu k moci a současném místu pobytu. Proto bych zde ráda zdůraznila,

⁴Vztahováno k roku 2009.

⁵K vysídlení zde dochází i v důsledku přírodních katastrof – např. zemětřesení v r. 2000 v oblasti Baku (2500 osob) či záplavy a zvyšování hladiny Kaspického moře (vedlo k vysídlení nejméně 30 000 osob), více viz IDMC 2003.

⁶13,6 % je údaj vycházející s výpočtů Thomase de Waala a je do něj zahrnuta oblast Náhorního Karabachu a přilehlých oblastí.

⁷Těsně po ukončení konfliktu bylo vnitřně vysídlených osob okolo 778 000, ale necelá třetina měla možnost vrátit se do svých domovů v tzv. osvobozených územích.

že níže uvedená data se vztahují ke konkrétní lokalitě, a jako taková by měla být pojmána.

IDP VE VESNICI HADŽIKEND A KONCEPTY TĚMAT INSPIROVANÝCH POBYTEM V TERÉNU

Vesnice Hadžikent se nachází v podhůří Náhorního Karabachu asi 30 km od Ganji, druhého největšího města Ázerbájdžánu. V období Sovětského svazu zde byly vybudovány turistické ubytovny a táborové komplexy pro pracovníky ázerbájdžánských továren a jejich děti. Relaxovat sem ale přijížděli i lidé z celého dřívějšího komunistického bloku, na což původní místní obyvatelé rádi vzpomínají. Jejich vesnice byla tehdy proslulá krásou okolní přírody a léčivými prameny. Cesty byly dlážděné a upravené, budovy moderní a spravované. Stálých obyvatel zde nežilo mnoho a podle mého zjištění zde byla zastoupena i arménská menšina. V současné době zde žije 55 původních rodin, což je pouhých 8 % z celkového osídlení vesnice.

Počet obyvatel Hadžikendu se nejprve navýšil o 70 rodin uprchlíků ázerbájdžánského původu pocházejících z Arménie, kteří odtud museli uprchnout v důsledku represí v letech 1988–1989. Strmý nárůst počtu obyvatel však přišel až ve válečném období, kdy se v rozmezí roku 1992–1994 přistěhovalo okolo 543 vnitřně vysídlených rodin čili přibližně 2400 osob z Náhorního Karabachu a přilehlých oblastí.⁸ Únosná kapacita místa byla tímto masivním přílivem překročena a Hadžikent se po několika letech změnil k nepoznání.

Vnitřně vysídlení byli ubytováni v prostoru bývalé turbázy, dětského tábora a Domu odtyxa. Jak už vyplývá z názvů, tyto budovy a chaty byly konstruovány za účelem rekreačního sezonního pobytu. Nebyly uzpůsobeny pro přebývání v zimním období a chybělo v nich sociální a kuchyňské zařízení, což noví obyvatelé vyřešili venkovními toaletami a plynovými vařiči. Některé domy byly v době příchodu IDP bez jakéhokoliv vnitřního vybavení, jelikož postele a stoly se pro letní rekreaci dovážely z nedaleké Ganji. Po příchodu IDP opustili turistické resorty jejich správci, protože již nebylo v zájmu státu je nadále spravovat. Ponechalo je v rukou nedobrovolných obyvatel, kteří neměli finance ani chuť investovat do nemovitostí, které jim nepatří a ve kterých žijí jen z dobré vůle státu.⁹ Neadekvátnost ubytování pro celoroční pobyt, neexistence vlastnických práv, přelidnění a nízký rodinný rozpočet jsou faktory, které vedly k významnému zchátrání objektů.

Obživa rodin IDP pochází z kombinace vícero zdrojů

⁸IDP se nacházejí v dolní i horní části Hadžikentu a jsou rozděleni podle příslušnosti k lokalitě původu. Spodní část obývají IDP z oblasti Kalbajaru (region sousedící s NK.) a horní část IDP z Chodžaly, Shushy, Khankendy (regiony NK) Lachinu a Agdamu (regiony sousedící).

⁹Objekty, ve kterých IDP žijí, jsou ve většině případů ve vlastnictví státu, ať už se jedná o staré budovy, či nově postavené domy. IDP neplatí nájem, ale ani si je nemohou odkoupit. Státní politika tímto demonstruje, že současný stav je pouze dočasný, a není proto třeba vytvářet vlastnická práva na objekty, které budou opuštěny. Tento přístup je kritizován mezinárodními organizacemi.

příjmů 1) humanitární pomoci státu¹⁰; 2) subsistenčního zemědělství; 3) zapojení do formální či neformální ekonomiky. Přesto však velký počet IDP, mezi něž patří i mnozí nově příchozí obyvatelé Hadžikendu, žije pod nebo těsně nad hranicí chudoby. Podle nejpesimističtějších odhadů do této skupiny spadá až 63 % všech ázerbájdžánských IDP a uprchlíků (IDMC 2008). V samotné vesnici je pracovních příležitostí pomálu, jelikož zde není žádné zemědělské družstvo ani jiný výrobní podnik. Většinu zde pracujících tvoří buď státní zaměstnanci (učitelé, pošťáci, policisté, úředníci na obecním úřadě), či malí podnikatelé, kteří se živí především prodejem potravin dovezených z města, vedením restaurací, provozováním taxislužby či prodejem produktů, např. chleba. Tito podnikatelé provozují svoji činnost zcela, anebo částečně za hranicí formality.

Hadžikent poskytuje obyvatelstvu pouze základní služby – základní ubytování, základní pracovní příležitosti, základní potraviny, základní vzdělání, základní zdravotní ošetření. Pakliže se podíváme na Hadžikent očima vysídlené populace, tak vidíme místo, které se stalo nuceným bydlíštěm, ale pro mnohé se nikdy nestane domovem. Vzpomínky a myšlenky na návrat ve spojení s nepříznivou životní situací a neexistencí vlastnických práv nedovolují IDP stát se z nedobrovolných migrantů uselidky. Hadžikent by za jiných okolností nebyl špatným místem pro život, ale současná situace není pro IDP příliš příznivá.

Když jsem se ale na tuto vesnici podívala očima antropologa, tak ač soucítící s osudem místních, jsem dokázala vnímat i určité změny, kterými si toto místo a lidé procházeli/procházejí. V tomto příspěvku bych se ráda zmínila o 2 tématech, která bych zde hlouběji rozebrala. Obě postupně vyplynula z výzkumu prováděného v terénu a jsou pouze ukázkou, špičkou ledovce toho, co by se dalo zkoumat.

I. FUNKCIONÁLNÍ A ENVIRONMENTÁLNÍ ZMĚNY VESNICE HADŽIKEND

Ozbrojený konflikt a s ním spojená nucená migrace mají nezanedbatelný vliv na proměnu krajiny a způsob, jakým se s ní nakládá. V případě Hadžikendu, který se stal pro téměř 2700 uprchlíků a IDP cílovou lokalitou, se strmý a nepřirozený nárůst obyvatel významně podepsal na současné environmentální tváři vesnice.

Jak už bylo naznačeno výše, Hadžikent byl dříve převážně turistickým střediskem¹¹, na jehož přírodu a léčivé prameny byli místní obyvatelé hrdí. S příchodem IDP se však rekreační ráz vesnice pozvolna začal proměňovat. Turistické resorty opustili jejich správce a zaplnily se

¹⁰I 18 let po vysídlení dostávají ázerbájdžánští IDP humanitární pomoc ve formě peněžitě (tzv. chlebné 9AZN = cca 200 Kč) i materiální (5 kg mouky, 1 kg rýže, 1 l oleje, 1 kg cukru) na osobu a měsíc. Navíc mají specifické výhody (nemusí platit elektřinu, plyn, telefon apod.), které je odlišují od zbytku populace.

¹¹Místní obyvatelé měli malá hospodářství, což je pro vesnické prostředí Ázerbájdžánu typické, ale šetrné zacházení s přírodními zdroji spolu s nízkým počtem trvalých obyvatel nezpůsobovalo devastaci krajiny a neubíralo Hadžikendu turistický ráz.

nově přichozími. Přelidněné budovy bez řádného opatrování během let viditelně zchátraly. Většina by potřebovala základní opravu střešních krytin, zlepšení izolace a elektrických rozvodů, které mohou být i životu nebezpečné. Díry ve zdech, igelity místo oken a závěsy místo dveří nejsou výjimkou a několik domů by zasloužilo urychlenou demolici. Některé z bytovacích kapacit jsou samozřejmě v lepším stavu, ale celkový dojem při průchodu částí vesnice obývané IDP je spíše negativní a oku nelahodící. Prostory okolo domů tvoří většinou udusaná hlína, přičemž okrasné/neužitkové prvky jsou spíše výjimečné.

V dezolátním stavu se nacházejí i zdejší komunikace. V dlážděných chodnicích a asfaltových cestách zejí díry, přičemž na tomto stavu má svůj podíl jak nedostatečná správa komunikací ze strany státu, tak i jejich nevhodné využívání, např. chodníků pro přehánění dobytka na pastviny. Podél cest se navíc v příkopech povalují odpadky. Popelářská auta, která sem přijížděla z Ganji, již svoji práci nevykonávají a odklizení odpadu je tak ponecháno místním.

Výraznou změnou prošla také okolní krajina. Snaha o ekonomickou nezávislost formou vytváření malých hospodářství po sobě zanechala výrazné stopy, které bývalé turistické středisko během 18 let přeměnily v zemědělskou vesnici. S příchodem IDP došlo k poničení místní přírody, a to především zintenzivněním chovu dobytka a kácením stromů na podpal. Lidé, kteří do Hadžikendu přijeli po dlouhé době, byli zděšeni tím, co se zde odehrálo. V místech, kde se dříve nacházely lesy, nyní ční k nebi holé pařezy. Podle starosty se hlavní proměna odehrála v roce 1993, kdy stát neposkytl rodinám IDP palivo na zimu. Nouze je tehdy vyhnala do hadžikendských lesů, kde si nelegálně zajistili zdroj tepla.

Do budoucna by zde mohl nastat i další problém, a to pakliže bude nadále stoupat počet chovaného dobytka. Zdejší odlesněné plochy jsou náchylné k erozi, která je již nyní patrná. Při nadměrném využívání pastvin by se mohl tento problém pouze prohloubit, což dokazují i události z letošního léta, kdy v Hadžikendu došlo k sesuvům půdy. Louky přitom nejsou v majetku IDP a jsou jimi využívány více méně nelegálně. Místní zastupitelství Státního úřadu pro IDP a uprchlíky o tom ví, ale není v jejich zájmu to řešit.

Tento stručný nástin změn, které se odehrály v Hadžikendu, a jejichž výčet je pouze ilustrativní, poukazuje na pomalou sílu masy lidí, kteří jsou nuceni nedobrovolně setrávat na malém prostoru. K danému místu nemají alespoň z počátku citové pouto, domy ani pozemky jim nepatří a neustále doufají v návrat. Tyto faktory spolu s přelidněním a neutěšenou ekonomickou situací vedou k nešetrnému využívání okolních zdrojů, které přetvořilo vesnici i její okolí téměř k nepoznání. Zároveň bych ráda zmínila i fakt, že nedošlo pouze k vizuální změně. Proměna krajiny a vesnice spolu s porušováním vlastnických práv (nelegální využívání pastvin) měla vliv i na kvalitu vztahů místních/Ganjinců s IDP, které jsou v důsledku spíše negativní. Funkcionální změna vesnice, která již nemohla zastávat místo turistického ráje, se pak

odrazila např. ve skladbě lokálně dostupných pracovních příležitostí.

II. VYTVÁŘENÍ ETNICKÉ IDENTITY VYSÍDLENÝCH DĚTÍ

Vytváření etnické identity není jednorázovou akcí, ale naopak dlouhodobým a složitým procesem, na který mají vliv jak lidé, tak i události. V případě nucené migrace podstupuje etnická identita pod tlakem událostí určitou revizi, na jejímž konci může dojít ke kvalitativně odlišnému pojetí já ve vztahu k vlastnímu etniku. Vnitřní vysídlení na území Ázerbájdžánu je specifické tím, že okupované území je v rukou odlišného etnika, a tak je jasně stanoven nepřítel, vůči kterému je možné se vymezit.

Vzájemné vztahy mezi Ázerbájdžánci a Armény nebyly už ani na konci 19. století příliš přátelské. V tu dobu se v regionu začínaly šířit nacionalistické myšlenky, podle kterých každému etniku přináležel vlastní národní stát, což bylo na etnicky pestrém jižním Kavkaze těžko uskutečnitelné bezkonfliktně. Oblastí sporu se již tehdy stalo území Náhorního Karabachu. Vzájemné spory byly utlumeny zařazením do soustavy sovětských republik a rozhořely se teprve v důsledku uvolnění politiky Gorbačova až na konci 80. let 20. století. Etnická nevráživost se postupně stupňovala a v některých místech dokázala rozdělit i národnostně promíchané vesnice a města (více viz WAAL DE, 2003). V současné době je arménské etnikum jako celek státním nepřítelem číslo jedna, ale pakliže přijde řeč na jednotlivce (bývalé sousedy, kolegy z práce apod.) tak každý Ázerbájdžánc, který s nimi přišel do styku mluví o tom, že mezi nimi byli dobří lidé a přátelé. U mladých lidí, kteří s Armény nemají osobní zkušenost svých rodičů, jsou názory radikálnější. Jejich negativní postoj je utvářen především skrze rodinu, média a vzdělávací instituce.

Nacionalismus a lokální patriotismus je stejně jako u většiny vysídlených Ázerbájdžánců i v případě hadžikendských IDP patrný a hlasitě prezentovaný. Etnická identita u vysídlených dětí, které se narodily mimo rodnou půdu svých rodičů, je utvářena především skrze zidealizované představy jejich blízkého okolí. Ono místo a život v něm se popisují superlativy a je živena naděje v návrat do míst, oproti kterým se současný život zdá být nucenou přestávkou pobytu „v ráji“. Dětem je tak nevědomky upírán pocit domova a jsou posilovány negativní postoje vůči lidem, kteří jsou tímto stavem vinni.

Podobnou roli jako příbuzní mají v dětství i školní učitelé, kteří jsou zástupci inteligence a mají u dětí autoritu. V Xosalar Orta Mektebi, škole pro žáky z karabašského regionu Xosalar, bylo téma národního cítění opětovně otevřeno v mých diskusích s učiteli. Všichni vyučující pocházeli z okupovaných regionů a své protiarbénské názory si hlasitě obhajovali. Zároveň vyžadovali můj souhlas s jejich postoji a má snaha o nestrannost nebyla vždy pochopena. Učitelé v žácích během vyučování utvrzovali karabašskou identitu, a zároveň je vedli k nevráživosti vůči arménskému národu: „Každou hodinu

připomínáme našim žákům, kdo jsou naši vrazi.¹² Toto tvrzení ve mně vzbudilo zájem dozvědět se více o tom, jak vysídlené děti masírované nenávisťnými postoji autorit vnímají samotný Karabach. Požádala jsem proto učitele, zda by nemohli studentům zadat esej s názvem Náhorní Karabach očima dítěte-uprchlíka. Přesvědčovali mě, že nemá cenu žádat esej od všech dětí, protože jejich názor na tuto problematiku je jednotný. Z odevzdaných úvah to vypadá, jako by měli učitelé pravdu, i když připouštím, či si dokonce odvažují tvrdit, že slohy byly cenzurovány. Všechny práce mluví o bolestné ztrátě jednoho z nejkrásnějších míst Ázerbájdžánu, o dosud nenapravené křivdě a touze studentů stanout na zemi, po které kráčeli jejich předci. To, že tomu jednou skutečně tak bude, ve svých úvahách žáci pevně věřili. Tato názorová jednotka byla až zarážející, ale zároveň vypovídá o vlivu okolí, které formuje dětskou mysl k lásce ke ztracené domovině a nenávisti k nepřítelům. Níže zveřejněná esej je typickým představitelem odevzdaných slohů a ukázkou toho, jak vysídlené děti pocítují ztrátu území, které mělo být i jejich domovem.

Mluví k vám, mí bezstarostní vrstevníci, kteří bydlíte daleko od místa válečné tragédie. Obracím se na vás čeští, angličtí, francouzští, japonští, italské, američtí, australské vrstevníci, jedním slovem žáci celého světa. Dokážete si vyslechnout do konce svého vrstevníka, kterého osud a utrpení předčasně donutilo dospět?! Jestli ano, tak poslouchejte. Narodil jsem se 8. 6. 1992 ve městě Gojčaj v Ázerbájdžánu přesně dva měsíce potom, co moji rodiče a naši další příbuzní museli uprchnout z vesnice Xosar. Bylo to kvůli invazi ze strany arménské okupační armády. Momentálně jsme dočasně umístěni v obci Hadžikend u města Ganja. Já sám jsem se dozvěděl hodně věcí o Karabachu díky vyprávění svých rodičů, učitelů a dalších osob. Karabach! Jak hezky a melodicky zní tento název. Karabach – milovaná země našich srdcí, nejúžasnější koutek naší vlasti. Shusha – město, kterému se klaněli dobyvační šáhové a před jehož branami sesedly z koní desítky dobyvatelů. Ázerbájdžán je jedním z nejhezčích koutů světa a je územím králů. A jeho korunou byl Karabach. Koruna se nosí na hlavě, ale my teď tu korunu nemáme na hlavě. Nosíme ji ve svém srdci. Tím, že tvrdíme, že Karabach je náš, chceme utěšit především sebe, i když víme, že ve skutečnosti je v rukou nepřítelů. Aby se vrátil do našich rukou, budeme potřebovat ducha vlastenectví, odhodlání k boji a touhu zvítězit. Rodná vlast, matička země, je zraněná. Náš Karabach je v nouzi, volá nás, čeká nás, potřebuje od nás pomoc. Tato země nechce přijmout cizí ruce, cizí dech. Tato země touží uslyšet, jak se na ní znovu rozezná ázer-

bájdžánské Veten – Vlast. I my toužíme po naší starobylé zemi jako ona po nás. Nemůžeme ji nechat pod nohama nepřítelů. Naším největším přáním, každého z nás, je vítězství. Osvobození okupovaných území a navrácení našim srdcím blízkého Karabachu. Já věřím, že naši hrdí vojáci, ti kterým věříme a na které spoléháme, nás zachrání od této tragédie. Já věřím, že ten den přijde a my prožijeme radost z vítězství a naše nenaplněná touha po Karabachu tím dnem zmizí. (R. Rustamova a O. Mamadov, 7. a 10. třída Xosalar Orta Mektebi)

ZÁVĚR

Cílem tohoto příspěvku bylo ukázat, že antropologie má co říci i k problematice nucené migrace, a dokonce si myslím, že by toho měla říkat více. Antropologické metody ve spojení s teoretickými koncepty mohou značnou měrou přispět k pochopení tohoto fenoménu, který mění životy milionů lidí. Nucená migrace je oblastí, kde se uskutečňují společenské změny a odehrávají se rychleji a pravděpodobně i jiným směrem, než kterým by se ubíraly bez vnějšího zásahu – konfliktu, katastrofy či rozsáhlých developerských projektů. Nezaznamenat a neanalyzovat tyto sociální procesy, které mají důsledky v lokální i globální rovině, by byl možná i hřích.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ABBASOV, I. a RUMYANTSEV, S. 2008 'Ways to perpetuate the past: analyzing the images of "others" in azerbaijani history textbooks' in L. Veselý. (ed.) *Contemporary history textbooks in the South Caucasus*. Asociace pro mezinárodní otázky: Praha.
- [2] CORNELL, S. E. 1999. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Uppsala University : Department of East European Studies, 164 s. Přístupné na: (http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf), stáhnuto: 25. 11. 2008.
- [3] INDRA, D. 1999. *Engendering forced migration : Theory and practice*. Berghahn Books: New York.
- [4] *Internal displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2007*. Přístupné na: ([http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/BD8316FAB5984142C125742E0033180B/\\$file/IDMC_Internal_Displacement_Global_Overview_2007.pdf](http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/BD8316FAB5984142C125742E0033180B/$file/IDMC_Internal_Displacement_Global_Overview_2007.pdf)), stáhnuto: 25.11.2008.
- [5] IDMC. *Profile of internal displacement: Azerbaijan*. Přístupné na: (<[http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/84086FC6C659F7FAC125710E004D14B8/\\$file/Azerbaijan_20-May%202003.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/84086FC6C659F7FAC125710E004D14B8/$file/Azerbaijan_20-May%202003.pdf)>), stáhnuto: 25. 11. 2008.
- [6] MASNÍKOVÁ, H. 2009. *Vnitřně vysídlené osoby: Ázerbájdžán*. Diplomová práce. UPCE.
- [7] REFSLUND SORENSEN, B. 2003. *Anthropological contributions to forced migration studies: Critical analysis and ethnography*. Přístupné na: (<http://www.idp.ntnu.no/Register/UploadFiles/sorensen2003.pdf>), stáhnuto: 30. 10. 2010.
- [8] SZALÓ, C. 2007. *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- [9] UNHCR. 2009. *Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. Přístupné na: (<http://www.unhcr.org/4c11f0be9.html>), stáhnuto: 30.10.2010.
- [10] WAAL DE, T. 2003. *Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war*. New York : New York University Press.

¹²Obráz Arménů jako nepřátelského národa je zakódován i do učebnic historie (více viz ABBASOV, I. a RUMYANTSEV, S. 2008).

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 6. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK-2010-006. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS-2010-019.